

ПРАВО ЛЮДИНИ НА МОВУ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

Подорожна Т.С.,

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії держави та права
Львівського торговельно-економічного університету*

<https://orcid.org/0000-0003-0502-950X>

ResearcherID D-5112-2016

[https://www.scopus.com/authid/detail.](https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212404813)

uri?authorId=57212404813

Подорожна Т.С. Право людини на мову в конституційному праві.

Зусилля, які докладає Україна для розвитку духовного потенціалу свого народу, сприяють підвищенню згуртованості українського суспільства, усвідомленню громадянами необхідності збереження та зміцнення традиційних цінностей. У зв'язку із цим однією з цілей державної політики щодо збереження та зміцнення традиційних цінностей є захист та підтримка української мови як державної, забезпечення дотримання норм сучасної літературної мови, протидія надмірному використанню іноземної лексики.

Українська мова – це державна мова України, що застосовується в офіційно встановлених законах випадках. Шанобливе ставлення та всіляке сприяння розвитку української мови – завдання не тільки держави, а й кожного з нас – громадян України. Право на мову – одне із фундаментальних прав людини, передбачене Конституцією України. Для українців, що тривалий час перебували під владою кількох імперій, мова досі є опорним пунктом української ідентичності, запорукою виживання українського етносу як колективної індивідуальності і збереження його національного обличчя. Мовні права людини має від народження, це фундаментальні природні права, необхідні для реалізації цілої низки інших конституційних прав і свобод, насамперед права на життя (якщо інтерпретувати це право розширено, а не тільки як право на фізичне існування), культурних та освітніх прав, права на визнання і реалізацію гідності особистості, права на інформацію, свободу слова.

Особливого значення правильне використання української мови набуває в процесі підготовки юридичних кадрів. Грамотна, стилістично правильно мова – запорука успішної законотворчості та правозастосування, гарантія безумовного захисту прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів громадян України. Формуючи та формулюючи правові норми, охороняючи їх у численних правових документах і роз'яснюючи громадянам, юрист повинен бездоганно володіти нормами мови та охороняти їх. Неточності у промові можуть призвести до неточного тлумачення закону. Від ступеня культури мови багато в чому залежить ефективність попереднього слідства та укладення цивільних правочинів, престиж органів правосуддя, виконання юристом його високої суспільної функції.

Ключові слова: Конституція України, права людини, право на мову, державна мова, українська мова, Конституційний Суд України, суспільні відносини, юридична освіта, традиційні цінності.

Podorozhna T.S. Human right to language in constitutional law.

Efforts made by Ukraine to develop the spiritual potential of its people contribute to increasing the cohesion of Ukrainian society, and to nationals' awareness of the need to preserve and strengthen traditional values. In this regard, one of the goals of the state policy on the preservation and strengthening of traditional values is the protection and support of the Ukrainian language as the state language, ensuring compliance with the norms of the modern literary language, and countering the excessive use of foreign vocabulary.

The Ukrainian language is the state language of Ukraine, which is used where formally established by law. Respectful attitude and all kinds of promotion for the development of the Ukrainian language are the task not only of the state, but also of each of us, nationals of Ukraine. The right to language is one of the fundamental human rights provided for by the Constitution of Ukraine. For Ukrainians who have been under

the rule of several empires for a long time, the language is still a pillar of Ukrainian identity, a guarantee of the survival of the Ukrainian ethnos as a collective individuality and the preservation of its national face. Anyone has rights to language since birth, they are fundamental natural rights necessary for the realization of a number of other constitutional rights and freedoms, first of all the right to life (if interpreted broadly, not only as the right to physical existence), cultural and educational rights, the right to the recognition and realization of the dignity of the individual, the right to information, freedom of speech.

The correct use of the Ukrainian language is of particular importance in the process of training legal professionals. Well-bred and stylistically correct speech is the key to successful law-making and law enforcement and is a guarantee of unconditional protection of human and national rights and freedoms and the legitimate interests of Ukrainian nationals. Forming and formulating legal norms, protecting them in numerous legal documents and explaining them to people, a lawyer must perfectly master the norms of language and protect them. Inaccuracies in speech can lead to an inaccurate interpretation of the law. The effectiveness of the preliminary investigation and entering civil arrangements, the prestige of the justice system, and the lawyer's performance of his or her high social function largely depend on the level of language culture.

Key words: Constitution of Ukraine, human rights, right to language, state language, Ukrainian language, Constitutional Court of Ukraine, social relations, legal education, traditional values.

Актуальність проблеми дослідження. Україна є суверенною демократичною правовою державою, суб'єктом світової спільноти. Конституційно-правове закріплення державної мови є центральним та найбільш значущим елементом правової держави. «Мова – це інститут державності», – стверджує С. Головатий [1]. Згідно зі ст. 1 Загальної декларації прав людини, природна гідність людини розглядається як основоположна концепція, на якій ґрунтуються всі стандарти в галузі прав людини: «Усі люди народжені вільними і рівними у своїй гідності та правах...» [2]. Значення цієї статті неможливо переоцінити. Вона стосується не тільки прав людини загалом, а й забезпечує підвалини для мовних прав осіб, які належать до національних меншин. Рівність у гідності та правах передбачає повагу до особистості кожної конкретної людини. Мова є одним з найголовніших компонентів людської самобутності. Звідси випливає, що повага до гідності людини невід'ємно пов'язана з повагою до особистості цієї людини, а отже з повагою до її мови [3].

Для українців, що тривалий час перебували під владою кількох імперій, мова досі є опорним пунктом української ідентичності, запорукою виживання українського етносу як колективної індивідуальності і збереження його національного обличчя. Цей підхід, що сформувався ще в часи Тараса Шевченка і набув особливої актуальності на зорі будівництва новітньої української держави, за інерцією залишається домінуючим і у XXI ст. [4, с. 68]. Утім актуальність дослідження мовних прав людини і громадянина визначається неналежною оцінкою їхнього значення в конституційному праві. Наслідком такої недооціненості є негативна ситуація, що складається у зв'язку з недостатністю охорони та захисту мови, унаслідок чого щорічно у світі втрачаються («вмирають») багато десятків мов, а наявні мови поступово руйнуються.

Як ключова наукова проблема, покладена в основу багатьох сучасних досліджень, формулюється проблема недостатності наукового осмислення і систематизації наукових уявлень про значення мовних прав у загальному комплексі прав і свобод особистості, а також явної недооціненості значення права народу на мову і значення етномовних процесів, що спричинює критичні недоліки конституційно-правових засад визнання, гарантування, охорони і захисту мовних прав людини з численними негативними наслідками у вигляді утиску прав людини. Окрім того, сьогоденні події в Україні, розв'язана Росією війна та мовне питання загалом, чималою мірою спричинені дискримінацією української мови та пов'язаних із нею питань. Прикметно, що повномасштабна війна та воєнні злочини російської армії підштовхують навіть російськомовних громадян України переходити на українську мову. Цей процес набув масового характеру по всій країні. *Це позитивний факт. Бо «росіяни можуть забрати в нас усе, але мову не заберуть»* [5].

Стан дослідження. Окремі питання інституту державної мови розглядали у своїх працях Б. Ажнюк, М. Антонович, Н. Артикуца, М. Буроменський, С. Головатий, Д. Грицяк, М. Мочульська, Г. Онуфрієнко, Ю. Прадід, В. Лемак, Н. Мяловицька, А. Токарська та ін.

Виклад матеріалу. Мовні права є основними правами людини, а отже, вони мають підлягати відповідному правовому захисту. Свобода мови є універсальним правом людини, оскільки вона не обмежена територіально і кожен може користуватися нею.

Мовні права людина має від народження, це фундаментальні природні права, необхідні для реалізації цілої низки інших конституційних прав і свобод, насамперед права на життя (якщо інтерпретувати це право розширено, а не тільки як право на фізичне існування), культурних та освітніх прав, права на визнання і реалізацію гідності особистості, права на інформацію, свободу слова. Утім, мовні права людини нерідко розглядаються як такі, що визнаються винятково на підставі їхнього закріплення у відповідному законодавстві держави, через що можуть здаватися менш значущими, ніж природні права людини [6, р. 1094], через це мовним правам нерідко може надаватися занижене значення.

Законодавство України про мови складається з Конституції України [7], Декларації прав національностей [8], Законів України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [9], «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [10], «Про національні меншини» [11], «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» [12] та інших законів України, а також міжнародних договорів, що регулюють питання використання мов, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У ч. 1 ст. 10 Конституції України визначено, що державною мовою в Україні є українська мова [7].

Те, що українська мова є єдиною державною (офіційною) мовою в Україні прописано і в Законі від 25.04.2019 № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ст. 1) [9]. У ст. 1 Закону вказано, що статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації і визначається виключно Конституцією України. Державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави. А порядок функціонування і застосування державної мови визначається виключно законом. Статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені цим Законом. У цій же статті Закону йдеться і про те, що українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також є фактором єдності і національної безпеки України. Водночас у ст. 2 цього Закону вказано, що його дія не поширюється на сферу приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів.

«Державна мова є невід'ємною ознакою держави та елементом її конституційного ладу. Водночас, маючи де-юре статус державної, з прийняттям Закону [ідеться про Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 № 5029-VI. – Т. П.] українська мова де-факто перестала бути такою», – наголосує у своїй окремій думці суддя Конституційного Суду України В. Мойсик [13]. Право на використання своєї мови в приватному житті та публічно, усно і письмово, вільно і без втручання вважається одним з основних засобів забезпечення і збереження мовної самобутності. Це право має ключове значення для забезпечення ефективного захисту всіх прав осіб, які належать до національно-культурних спільнот, а також для вираження колективної та індивідуальної ідентичності [14].

Ефективність, дієвість гарантій права на мову як фундаментального права людини визначається тим, наскільки воно не тільки проголошується декларативними положеннями конституції держави, а й (і навіть більшою мірою) наскільки ці конституційні гарантії деталізовані нормами права в інших законодавчих актах, що визначають точне коло носіїв такого права та кореспондуючі такому праву обов'язки держави, що дають змогу реалізувати його на практиці. Мовні права людини передбачають, зокрема, наявність певних правил, яких мають дотримуватися державні установи щодо використання мови в різних галузях.

Варто вказати на тісний зв'язок мовних прав з іншими фундаментальними правами людини. Як зазначає іноземний дослідник Х. Арсос (Х. Arzoz), багато основних прав людини мають мовний (лінгвістичний) аспект. Так, наприклад, свобода слова включає в себе свободу вибору мови мовлення; право на повагу до приватного і сімейного життя охоплює право на повагу до культури та мови, яку особа використовує у своєму приватному житті; право на справедливий судовий розгляд передбачає право обвинуваченого розуміти висунуте проти нього обвинувачення, відповідно, право на отримання послуг перекладача в разі потреби [15, р. 25].

Обсяг мовних прав може варіюватися в різних державах. З одного боку, мінімальні мовні права, що передбачають право кожного говорити і використовувати свою мову у приватному житті, наявні практично завжди. З іншого боку, широкі мовні права передбачають позитивний обов'язок держави вживати заходів для забезпечення використання певних мов під час взаємодії з органами публічної влади [16].

Німецький лінгвіст Гайнц Клосс (H. Kloss) [17–19] запропонував таку класифікацію статусів мов за підставою ставлення держави до таких мов:

1) міжнародна офіційна мова (глобальна міжнародна офіційна мова; регіональна міжнародна офіційна мова; офіційні мови міждержавного договору);

2) єдина загальнонаціональна державна (загальнодержавна; вона ж – офіційна) мова (українська в Україні, італійська в Італії, французька у Франції тощо);

3) дві загальнонаціональні державні мови, що мають однаковий статус і рівнозначно використовуються як загальнонаціональні державні мови (наприклад, арабська і французька в Марокко);

4) регіональна державна мова (єдина регіональна державна мова, яка рівнозначно використовується із загальнонаціональною (загальнодержавною) державною мовою в межах території регіону у федеративній (Швейцарія, Бельгія, Канада) чи регіоналістській (Іспанія, Італія) державі або відносно рівнозначно використовується в межах території регіону із загальнонаціональною державною мовою в унітарній державі (Франція); єдина регіональна державна мова, яка є одночасно основною і єдиною державною мовою в межах кордонів регіону (деякі кантони Швейцарії);

5) визнані, охоронювані та підтримувані державою мови народів, які історично проживають на території держави, відмінні від загальнонаціональної або регіональної мови, зокрема місцеві мови;

6) мови (точніше – допоміжні мовні системи) осіб з обмеженими комунікативно-лінгвістичними можливостями (осіб з тяжкими порушеннями мовлення, глухих і глухонімих, слабочуючих, сліпих): жестові мови (жестові системи комунікації, дактильні абетки), тактильні алфавіти (абетка Брайля тощо);

7) мови зі спеціально не обумовленим статусом («індиферентні» мови (мови мігрантів), штучні мови (есперанто та ін.);

8) мови, розвиток яких не заохочується, або взагалі є мовою ворожнечі (російська мова в Україні, особливо зараз, у час війни).

Згадуваний вище дослідник Х. Арсоц (X. Arzoz) виокремлює дві широкі категорії мовних прав, два види рівня їхнього законодавчого захисту: з одного боку, «лінгвістична толерантність», яка має на увазі наявність негативних прав, що захищають представників мовних меншин від дискримінації та асиміляції, а з іншого боку – забезпечення розвитку мови державою, що передбачає встановлення і захист позитивних прав на отримання основних державних послуг рідною мовою. Те, що мовні права належать до двох різних категорій, має особливе значення, якщо йдеться про нормативне закріплення таких прав. З одного боку, мовні права передбачають свободу вільно обирати і використовувати свою мову та бути захищеним від втручання у свою лінгвістичну ідентичність. Така свобода мови не вимагає обов'язкового втручання держави, активних дій з її боку, оскільки це право людина може здійснювати вільно. З іншого боку, мовні права можуть передбачати право на отримання всіх державних послуг рідною мовою, що вимагає активних дій держави і певних витрат з її боку [15, р. 5–7].

Ще один іноземний вчений Франциско Гомес де Матос (F. Gomes de Matos) класифікував мовні права людини залежно від виду таких прав, а також залежно від суб'єктів, яким такі права належать. Відповідно до першого підходу він виділив такі мовні права: право на лінгвістичну рівність, що передбачає право кожного на рівне і шанобливе ставлення незалежно від мови, якою він розмовляє; право на рідну мову, а також право на вибір своєї мови; право на вивчення своєї рідної мови, що передбачає право кожного на мовний розвиток у рамках безперервної освіти протягом усього життя; право на використання своєї рідної мови; право на комунікативну різноманітність, що передбачає право кожного на вибір вимови, словникового запасу, синтаксичних конструкцій і стилю; право на забезпечення збереження та підтримання своєї рідної мови; право на збагачення своєї рідної мови, що передбачає можливість кожної особи робити свій особистий внесок у лексичний розвиток мови, її популяризацію на місцевому, національному, регіональному та міжнародному рівнях; право на вивчення іншої мови; право на отримання спеціалізованої медичної допомоги в разі розладів, пов'язаних з утрудненням комунікації [20, р. 2–3].

Друга класифікація мовних прав, яку запропонував Франциско Гомес, передбачає наявність особливих прав на мову в таких суб'єктів: у дітей (кожна дитина має право на те, щоб бути зрозумілою своїми батьками і взаємодіяти з ними для свого подальшого лінгвістичного розвитку); у батьків (кожен з батьків має право на взаємодію зі своєю дитиною, а також право на отримання інформації про мовний розвиток своєї дитини в освітніх установах); в учнів (кожен учень має право не зазнавати дискримінації через вибір своєї мови); у вчителів (кожен учитель має право викладати свій предмет своєю рідною мовою); у авторів, письменників і журналістів; у пацієнтів (кожен пацієнт має право на

розуміння медичних термінів, що використовуються в медичних установах і під час взаємодії зі своїм лікарем) [20, р. 3].

Іноземний вчений-лінгвіст Тімоті Перрі (Т. Perry) зараховує до універсальних мовних прав людини такі права [21, р. 47–48]:

1) права щодо рідної мови, зокрема: право на самоідентифікацію зі своєю рідною мовою, право на повагу до такого самовизначення іншими особами, право на вивчення усної та письмової рідної мови (що також передбачає право на здобуття освіти рідною мовою), а також право на використання рідної мови в офіційних установах;

2) права щодо інших мов, які не є рідними: право кожного, чия рідна мова не є офіційною в державі, де він проживає, вивчати їхню офіційну мову;

3) права, пов'язані зі співвідношенням різних мов, що передбачають право лише на добровільну зміну використовуваної мови.

Цікаво те, що Хартія мовної політики та мовних прав у креольськомовних країнах Карибського басейну від 14.01.2011 [22] визнає (ч. 1 ст. 3) такі невід'ємні особисті індивідуальні мовні права, які можуть здійснюватися особою в будь-якому випадку і в будь-якій ситуації: право бути визнаним як член мовної спільноти; право використовувати свою рідну мову і в приватному, і в суспільному житті; право використовувати своє власне ім'я; право на взаємодію та спілкування з іншими членами своєї мовної спільноти; право на отримання необхідного лікування, спрямованого на відновлення мовлення та мови, якщо в особи є мовленнєві порушення.

Водночас у ч. 2 ст. 3 цієї Хартії наведено перелік колективних мовних прав людини, які можуть здійснюватися одночасно з індивідуальними, а саме: право на власну мову, культуру та історію, та їх вивчення; право на доступ до послуг у сфері культури; право на використання своєї мови в засобах масової інформації нарівні з іншими мовами; право звертатися та отримувати відповіді своєю рідною мовою від органів державної влади та при здійсненні соціально-економічних відносин [22].

На основі проаналізованих у науковій літературі підходів виділимо такі групи мовних прав і окремі мовні права, що входять до їх складу:

1) мовні права, пов'язані з національно-культурною ідентичністю: право на рідну мову, включно з правом на вибір і використання рідної мови; право на мовну ідентичність, зокрема право людини на вільне віднесення себе до певної мови і пов'язаної з нею певної мовної культури та на самостійну самоідентифікацію з нею, а також право виключно на добровільну зміну використовуваної мови; право бути визнаним як член мовної спільноти; право на використання свого імені у звучанні рідною мовою, виходячи з лінгвістичних традицій імен та прізвищ; право на вільне вираження і збереження своєї мовної ідентичності; право батьків дитини виховувати її рідною мовою; право на захист від довільного втручання інших осіб у питання мовної ідентичності людини; право на визнання державою цінності мов народів, які історично проживають на її території; право на самозахист рідної мови; право на збагачення своєї рідної мови, що передбачає можливість кожної особи робити свій внесок у лексичний розвиток мови, а також у її популяризацію на місцевому, національному, регіональному та міжнародному рівнях;

2) мовні права в міжособистісній комунікації: право на використання рідної мови або будь-якої іншої в письмовому та усному мовленні, у міжособистісних письмових та усних комунікаціях з рідними та близькими, а також з іншими особами, щонайменше свого народу, зокрема для реалізації права бути почутим і зрозумілим; право на комунікативну різноманітність, що передбачає право кожного на вибір вимови, словникового запасу, синтаксичних конструкцій і стилю;

3) мовні права, що визначають соціальну солідарність і пов'язані з правами на інтеграцію: право на повагу до мовної самоідентифікації (мовного самовизначення) іншими особами незалежно від того, чи є рідною мовою мова більшості або меншини, тобто право на визнання цінності та на повагу до мов народів, які історично проживають на території країни, іншими членами спільноти (населенням країни); право кожного, чия рідна мова не є державною (офіційною) в державі його проживання, на вивчення державної мови;

4) мовні права в галузях освіти і культури: право на вивчення усної та писемної рідної мови і рідної мовної культури; право на здобуття освіти рідною мовою; право на використання рідної мови у творчості; право навчатися інших мов, крім рідної мови; право на викладання рідною мовою;

5) мовні права у відносинах із державою: право на отримання державних і муніципальних послуг рідною мовою; право на використання рідної мови під час взаємодії з державними і муніципальними органами та установами; право на захист від дискримінації на підставі мовної належності та на захист

від приниження людської гідності за ознакою мовної належності; право на охорону і захист державною рідною мови; право обвинуваченого розуміти висунуте проти нього обвинувачення, відповідно, право на отримання за потреби послуг перекладача;

6) мовні права, пов'язані з інформаційними правами: право на отримання інформації про права і свободи рідною мовою; право на поширення масової інформації рідною мовою і пов'язане з ним право на доступ до засобів масової інформації рідною мовою; право пацієнта на розуміння медичних термінів, що використовуються в медичних установах і під час взаємодії зі своїм лікарем;

7) мовні права осіб з обмеженими комунікативно-лінгвістичними можливостями: право на отримання спеціалізованої медичної допомоги в разі розладів, пов'язаних з утрудненням комунікації; права осіб з обмеженими комунікативно-лінгвістичними можливостями на доступ до вивчення спеціалізованих мов (комунікативно-мовних систем) (жестові мови (жестові системи комунікації, дактильні абетки), тактильні алфавіти (абетка Брайля та ін.)).

Перераховані мовні права характеризуються різним ступенем гарантованості для мов із різними статусами. Очевидно, наприклад, що держава просто не в змозі організувати умови для реалізації права на здобуття освіти рідною мовою або для реалізації права на використання рідної мови під час взаємодії з державними установами для представників абсолютно всіх мовних груп, які проживають у державі. Ба більше, розподіл характеристик, що відображають значення, яке держава надає тим чи тим мовам на своїй території, може різнитися для різних держав та епох. В одних державах охорони та захисту мовних прав надається найбільш мінімальне (мінімально можливе) значення (скажімо, в США). У деяких же державах ступені жорсткості і глибини державно-правового захисту державної та одночасно культуроутворювальної і державотворчої мови дуже високі (наприклад, у Франції, Польщі).

Висновки. Використання загальнозживаної мови та писемності має служити справі охорони державного суверенітету та національної гідності, має сприяти консолідації держави та єднанню української нації, розвитку матеріальної і духовної культури. І саме конституційно-правове закріплення державної мови є центральним та найбільш значущим елементом правової держави. У сучасній демократичній державі кожній людині надається право на рівність. Дискримінація за ознакою релігії, мови, статі, кольору шкіри тощо заборонена в Україні. Україна як соціальна держава несе юридичне зобов'язання захищати і заохочувати права людини та забезпечувати умови, щоб люди могли здійснювати свої права без дискримінації, зокрема й у сфері реалізації конституційного права на мову. Саме тому маємо усвідомлювати важливість законодавчого регулювання мовних відносин у процесі здійснення національної політики української держави.

Список використаних джерел:

1. Головатий С. Українська мова – інститут державності. *Право України*. 2016. № 3. С. 11–62. URL: https://rd.ua/storage/attachmentsГоловатий_2016_Українська%20мова%20-%20інститут%20державності.pdf (дата звернення: 02.06.2023).
2. Загальна декларація прав людини: міжнар. док. від 10.12.1948. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 02.06.2023).
3. Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин і пояснювальна записка, лютий 1998 року. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/4/67545.pdf> (дата звернення: 02.06.2023).
4. Ажнюк Б.М. Право на мову: європейський соціолінгвістичний контекст і Україна. *Українська мова і європейський лінгвокультурний контекст: зб. наук. пр.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 68.
5. Рацибарська Ю. Війна і мова: як в Україні люди масово переходять на українську мову? *Радіо Свобода*. 2023. 4 берез. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pereyty-z-rosiyskoyi-na-ukrayinsku-movu/32297616.html> (дата звернення: 02.06.2023).
6. Swart M. The Constitutionalisation of Diversity: An Examination of Language Rights in South Africa after the Mikro Case. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. 2008. № 68. P. 1083–1109.
7. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.06.2023).

8. Декларація прав національностей України від 01.11.1991 № 1771-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
9. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
10. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: Закон України від 15.05.2003 № 802-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
11. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 № 2494-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
12. Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин: Закон України від 09.12.1997 № 703/97-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
13. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мойсика В. Р. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28.02.2018. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nf02d710-18#Text> (дата звернення: 02.06.2023).
14. The language rights of persons belonging to national minorities under the Framework Convention (Thematic Commentary № 3) / Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Strasbourg, 5 July 2012. URL: <https://rm.coe.int/16800c108d> (viewed on 02.06.2023).
15. Arzoz X. The Nature of Language Rights. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. 2007. № 2. P. 1–35.
16. Language Rights, Religious Freedom and Equality of Cultural Identity. URL: http://www.irmgard-cornix-stiftung.de/fileadmin/user_upload/pdf/Cultural_Pluralism/Language/Essay.Pinto.pdf (viewed on 02.06.2023).
17. Kloss H. Language Rights and Immigrant Groups. *International Migration Review*. 1971. № 5. P. 250–268.
18. Kloss H. Types of Multilingual Communities: A Discussion of Ten Variables. *Sociological Inquiry*. 1966. Vol. 36, iss. 2. P. 135–145.
19. Kloss H. Bilingualism and Nationalism. *Journal of Social Issues*. 1967. Vol. 23, № 2. P. 39–47.
20. Gomes de Matos F. Two typologies of linguistic rights. URL: <http://www.humiliationstudies.org/documents/MatosTwoTypologiesofLinguisticRights.pdf> (viewed on 02.06.2023).
21. Perry T. Language rights, ethnic politics: A critique of the Pan South African Language Board / Paper № 12. Cape Town: Project for the Study of Alternative Education in South Africa (PRAESA), 2012.
22. Charter on Language Policy and Language Rights in the Creole-Speaking Caribbean (Kingston, Jamaica, January 14, 2011). URL: <http://research2.wayne.edu/hum/Hum/Programs/brownbag/flyers/11-12/CARIBBEANLANGUAGECharter.pdf> (viewed on 02.06.2023).